

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто теоретико-методичні аспекти психодіагностичного вивчення міжособистісної перцепції та визначено доцільність використання обраного комплексу психодіагностичних методик.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, міжособистісна перцепція особистості, об'єкт сприймання, суб'єкт сприймання, образ, діагностичний інструментарій.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується динамікою соціальних процесів, що призводить до збільшення кількості міжособистісних контактів людей. Сприймання іншої особистості, формування її образу є невід'ємним компонентом процесу міжособистісної взаємодії. Очевидно, що адекватність відображення об'єкта перцепції, точність виділення його найбільш суттєвих деталей визначають специфіку переживань і ставлень, успішність спільної діяльності суб'єктів взаємодії.

Стан дослідження. Вітчизняна психологія традиційно розглядає міжособистісну перцепцію у контексті діяльності. На процеси міжособистісної перцепції впливають не тільки міжособистісні стосунки, але й взаємини індивіда з групою, його ставлення до неї, оскільки процеси міжособистісного сприймання відбуваються всередині цієї групи, а об'єкт перцепції є носієм цінностей та норм, притаманних групі. Відтак, у процесі міжособистісної перцепції формування образу іншої людини відбувається на тлі діяльності всієї групи. Тобто міжособистісне сприймання передбачає не тільки безпосереднє сприймання особистості однокласника, але й передбачає сприймання його через призму його діяльності в групі та діяльності групи в цілому. Отже, процеси міжособистісного сприймання обумовлені фактом спільної діяльності однокласників, який для кожного її учасника має особистісний смисл. Крім того, соціально-перцептивні процеси є невід'ємною складовою спільної діяльності, що обумовлено фактором її спільності [2; 3; 5].

Мета статті полягає у презентації комплексу психодіагностичних методик, які можуть бути використані у дослідженні міжособистісної перцепції особистості.

Виклад основних положень. З уваги на вищевказане ми розробили програму вивчення міжособистісної перцепції особистості (одно-

класника). Вибір методів дослідження було визначено необхідністю виявити особливості міжособистісного сприймання у системі внутрішньогрупової взаємодії. Використані методичні процедури спрямовані на вивчення того, як учень сприймає себе та своїх однокласників.

Аналіз теоретичних джерел дає змогу вирізнити динамічні й змістові характеристики перцептивного образу. До *динамічних* уходять такі полярні характеристики міжособистісної перцепції: *повнота* перцептивного образу (загальний обсяг характеристик об'єкта перцепції, що є суттєвими для розуміння його особливостей); *фрагментарність* (звуження сфери сприймання об'єкта перцепції, виокремлення його виразних властивостей); *гнучкість* (міра усталеності знань про об'єкт перцепції в різних ситуаціях взаємодії, сприймання об'єкта перцепції залежно від ситуації); *ригідність* (фіксація певних, незмінних під впливом ситуативних факторів якостей об'єкта сприймання та перцептивного образу). До змістових належать особливості *спрямованості* старшокласника на визначення певних характеристик однокласника – суб'єктивних якостей (ділових, комунікативних, особистісних), фізичного вигляду (зовнішності), дій та поведінки, а також міра їх значущості (ієрархія) у сприйманні й оцінці об'єкта перцепції [1; 2; 3; 4; 6; 7].

Основними критеріями, що характеризують міжособистісну перцепцію старшокласників, ми обрали повноту, гнучкість і спрямованість.

Повноту властивостей та характеристик інших людей (однокласників), які сприймаються та відображаються у процесі міжособистісної перцепції, ми досліджували за допомогою методики вільного опису. Ця методика передбачає опис двох однокласників (за умови позитивного та негативного ставлення до них) так, щоб їх можна було упізнати за ним. Вона не була обмежена жорсткою інструкцією, тому надавала досліджуваним певну свободу у виборі оцінних категорій (критеріїв). Завдяки виокремленню критеріїв, які переважають під час оцінювання об'єкта сприймання, можна виявити вихідні установки сприймання інших людей, які могли спрацювати у сфері внутрішньогрупової взаємодії. Крім того, така методика дає змогу вивчати, як формується образ партнерів, які залучені в спільну діяльність. Вона дозволяє виявляти не тільки повноту, але й змістові характеристики міжособистісної перцепції (систему цінностей, очікувань, когнітивні та емоційні особливості тощо).

Отже, методика вільного опису дає змогу швидко виявити, які одиниці аналізу (елементи зовнішності, якості особистості, дії та особливості поведінки) здаються старшокласнику суттєвими та головними у людині, яку він сприймає. Крім того, вона надає змогу з'ясувати, на-

скільки у суб'єкта сприймання розвинуте вміння психологічно оцінювати іншу особистість, а також визначити, чи виділяє він у ній суттєві особистісні якості або ж тільки описує її поведінку та зовнішність. Застосування окресленої методики дозволить нам простежити індивідуальні відмінності у сприйманні старшокласниками один одного та встановити, як змінюється суб'єктивне відображення зазначених елементів образу іншого впродовж певного часу.

Мета проведення методики вільного опису – виявити, які оцінні категорії і з якою частотою відображені досліджуваними у створених ними портретах.

Як відомо, цей метод неодноразово використовувався під час дослідження різноманітних аспектів соціальної перцепції, адже він дозволяє зважати на кількісні характеристики та робити висновки про якісний зміст текстів. Як одиниця аналізу виступає кожне висловлювання, що характеризує людину, яку сприймають (об'єкт сприймання). Ступінь домінування тих чи інших форм визначається за допомогою узагальненої оцінки різних видів висловлювань, суджень у загальному обсязі тексту.

Щоб упорядкувати результати, отримані нами у процесі експерименту, ми спершу проаналізували дані, що характеризують кількісні (у цьому випадку предметом розгляду є кількість ознак, які приписуються об'єктові сприймання за його вільному опису), а згодом – якісні (зміст та ієрархія цих ознак) аспекти динаміки міжособистісної перцепції.

Як фактори, вплив яких можна простежити на зібраному емпіричному матеріалі, ми виокремили статі (і суб'єкта, і об'єкта сприймання), а також емоційне ставлення суб'єкта до об'єкта.

Отримані за допомогою методу контент-аналізу дані дозволили нам виокремити такі одиниці аналізу, які використовують старшокласники у процесі міжособистісної перцепції (всі одиниці аналізу були зведені в три групи):

- зовнішність (фізичний вигляд, виразна поведінка, оформлення зовнішності);

- дії та вчинки особистості;

- якості особистості.

До елементів зовнішності відносимо опис зовнішності в цілому, наприклад, симпатичний хлопець, а також окремих її елементів: зріст, волосся, очі; опис виразної поведінки, який охоплює опис міміки та пантоміміки, які притаманні об'єкту сприймання; опис оформлення зовнішності, який передбачає врахування таких елементів, що стосуються одягу, зачіски та прикрас особистості, яку сприймають. Крім того, враховуються висловлювання, які стосуються дій людини стосо-

вно себе та інших її однокласників. Остання одиниця аналізу, яку ми виділяємо, становить сукупність груп якостей (особистісні, ділові та комунікативні), що використовує учень у відображенні іншої людини.

Повнота відображуваних якостей у процесі міжособистісного сприймання старшокласників вираховувалася нами як усереднене значення кількості елементів, що наявні в описі об'єктів перцепції.

За допомогою цієї методики ми з'ясували спрямованість міжособистісної перцепції старшокласників на визначення певних характеристик однокласника – зовнішності, якостей особистості (ділові, комунікативні, особистісні), дій і поведінки.

Одним із найбільш розповсюджених способів дослідження міжособистісної перцепції є списки особистісних якостей або рис. Такі списки зазвичай супроводжуються інструкцією заповнити їх, зазначаючи ті із запропонованих якостей, які найбільш характерні для респондента або людей, яких описує останній. У цій статті застосовуємо список особистісних рис, розроблений А. Еткіндом для дослідження міжособистісного сприймання. За цією методикою кожному досліджуваному пропонувалося описати себе та свого однокласника, використовуючи список, що складається з двадцяти особистісних якостей. Щоб збільшити точність сприймання та врахувати диференційованість сприймання об'єкта, було запропоновано три категорії відповідей: «так», «ні», «залежить від ситуації». Так, ще в експериментах Г. Келлі було зважено, що, описуючи себе, людина відносить особистісні якості, що їй притаманні, до категорії «залежить від ситуації» значно частіше, ніж за опису іншої людини. На підставі цього ми зробили висновок, що сприймання себе є більш диференційованим, адже досліджувані ставилися до себе як до чогось, що є більш гнучким і складним порівняно з іншими, але водночас менш стабільним. Саме тому в інструкції такої методики використовуються три можливі категорії відповідей.

Створена А. Еткіндом методика надає широкі можливості для дослідження міжособистісного сприймання. Окреслену методику можна використовувати для вивчення динаміки міжособистісної перцепції старшокласників. Водночас можна зважити на такі показники: порівняння себе з іншими представниками групи, яка сприймається учнем, подібність себе з іншими за кожною з трьох категорій окремо, тобто кількість якостей, що була віднесена за опису іншого до тієї ж категорії, що і під час опису себе окремо: «так», «ні», «залежить від ситуації»; загальну кількість якостей, що віднесені до категорії «залежить від ситуації» за опису себе та під час опису інших членів групи. Отож, методика А. Еткінда є достатньо простим, портативним та ефективним інструментом для дослідження особливостей міжособистісного сприймання.

За допомогою такої методики ми визначали гнучкість процесів міжособистісної перцепції. Як зазначалося, особливу цінність під час аналізу отриманих даних становить опрацювання відповідей, які входять до категорії «залежить від ситуації». Для цього слід визначити загальну кількість якостей, віднесених до цієї категорії під час опису себе та свого однокласника. За показник гнучкості береться відношення середньої кількості якостей категорії «залежить від ситуації» до загальної кількості якостей:

$$Г = \frac{N + N_1}{40} \cdot 100\%$$

де N – кількість якостей, віднесених до цієї категорії під час опису себе;

N_1 – кількість якостей, віднесених до такої категорії під час опису однокласника.

Міжособистісна перцепція старшокласників визначається низкою чинників, а саме: фізичних і соціально-психологічних. Перцептивний образ себе та інших людей формується під впливом емоційно-ціннісного ставлення, яке є результатом осмислення власних переживань, рішень і поведінки у контексті значущих етичних оцінок. Створення старшокласниками образу однокласника опосередковується емоційним відгукуванням (розуміння іншого шляхом емоційного вчування в його переживання) та включенням у перцептивний образ партнера по взаємодії його особистісних якостей. У кожного члена групи існують уявлення щодо поведінки її членів, які закріплюються у нормативних перевагах та очікуваннях. На побудову образу об'єкта перцепції впливає усвідомлення свого статусу, який визначає процес і модальність ціннісних ставлень. Навчальна група (клас) виступає своєрідним тлом міжособистісної перцепції учнів.

Для вивчення того, як старшокласники оцінюють «ідеального» однокласника, були використані оцінні листи. Вони містять 30 якостей, і позитивних, і негативних, які було зведено в три групи (по 10 якостей в кожній):

– якості, які характеризують особистісні якості людини, – позитивні (сміливість, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, почуття гумору), негативні (скупість, пасивність, неохайність, безпомічність, нерішучість);

– якості, які характеризують комунікативні якості учня, – позитивні (чуйність, тактовність, самоконтроль, ввічливість, комунікабельність), негативні (дратівливість, пихатість, заздрісність, байдужість, підлабузництво);

– якості, які характеризують ділові якості однокласника, – позитивні (організованість, почуття обов'язку, відповідальність, ініціатив-

ність, дисциплінованість), негативні (безвідповідальність, невміння виконати обіцянку, неорганізованість, непунктуальність, незібраність).

Старшокласникам необхідно було зазначити, які якості у своїх однокласниках вони цінують найбільше. Отримані таким чином дані є основою для визначення ієрархії оцінних критеріїв у структурі міжособистісної перцепції кожного досліджуваного, а також для вияву домінуювальних критеріїв, які використовує досліджуваний.

Зіставлення результатів, які ми отримали на першому та другому етапах дослідження, дозволяє визначити зміни, які відбуваються в ієрархії оцінних критеріїв сприймання «ідеального» однокласника.

Передбачаємо, що у процесі спільної діяльності соціально-перцептивні процеси набувають певної специфіки, адже в цьому випадку відбувається не тільки відображення партнерів як особистостей, а також їхня здатність визначити, як ці особливості та уміння виявляються в конкретній ситуації взаємодії, що відбувається в процесі спільної діяльності.

Нам було важливо виокремити чинники, від яких залежить міжособистісна перцепція в групі. Попередньо ми виділили такі фактори: минулий досвід, соціальні установки, характер міжособистісних стосунків, особливості самосприймання та ситуаційного контексту, ставлення індивіда до власної групи, у межах якої здійснюється сприймання.

Як теоретичну базу ми обрали дослідження Г.М. Андрєєвої, яка виділяє три типи сприймання власної групи. Показником типу сприймання виступає роль групи у життєдіяльності учня, тобто суб'єкта пізнання. Охарактеризуємо типи сприймання групи.

1. *Індивідуалістичний*. Індивід сприймає групу як таку, що перешкоджає його життєдіяльності, або ставиться до неї нейтрально. Група для нього не виступає як самостійна цінність (група не є самостійною цінністю для індивіда), що виявляється в небажанні працювати спільно, в обмеженні контактів, наданні переваги індивідуальній формі роботи.

2. *Прагматичний*. Індивід сприймає групу як засіб, що сприяє досягненню певних індивідуальних цілей. Водночас група сприймається і оцінюється з точки зору корисності для індивіда; надається перевага більш компетентним членам групи, які здатні допомогти та бути джерелом необхідної інформації.

3. *Партнерський*. Індивід сприймає групу як самостійну цінність. Для нього значущі проблеми групи та окремих її членів, спостерігається зацікавленість і в успіхах кожного члена групи, і в цілому орієнтація на думку групи, прагнення зробити свій внесок у групову діяльність.

Для дослідження цих типів сприймання ми використали спеціальну анкету О. Мойсейнова (додаток А). Вона складається з 14 пунктів – суджень, які мають альтернативні вибори. В кожному пункті анкети альтер-

нативи розміщуються у випадковому порядку. Кожна альтернатива відповідає певному типу сприймання індивідом групи. Досліджуванам запропоновано вибрати найбільш притаманну для них альтернативу, згідно з інструкцією. Тип сприймання індивідом групи відносний, адже, як правило, не трапляються «чисті» типи сприймання індивідом групи.

Соціометрія дозволяє визначити становище досліджуваного в системі особистісних стосунків тієї групи, до якої він належить. Метод – спричинений дослідником акт вибору досліджуваними інших членів групи. Соціометрія дозволяє визначити статусну структуру групи і низку індивідуальних, групових, соціально-психологічних показників і досліджувати динамічні характеристики вказаних параметрів.

За допомогою соціометричної процедури можна скласти таблицю, яка дає змогу простежити, наскільки кожен член групи популярний серед своїх однокласників. Кількість позитивних виборів вимірює «соціальний статус» особистості (становище в системі особистісних взаємин). Обираючи когось із своїх однокласників, учень немовби заявляє, що саме з ним він хоче підтримувати близькі стосунки, і саме йому він надає перевагу з усіх своїх однокласників. Тим самим виявляється потреба кожного старшокласника в спілкуванні з певними однокласниками, симпатія до них. Отож, що більша кількість однокласників виявляють симпатію до учня та потребу спілкуватися саме з ним, то кращий вибір він отримає.

У процесі міжособистісної перцепції важливе місце посідає емпатія, яка як індивідуально-психологічна властивість характеризує здатність людини до співпереживання і співчуття. Вона є важливим компонентом у спілкуванні, який сприяє збалансованості міжособистісних стосунків і робить поведінку соціально обумовленою. Емпатійне спілкування характеризується взаємним проникненням людей у світ переживань, почуттів і думок один одного, готовністю прийняти точку зору іншого, прагненням до співчуття, співпереживання та співучасті. Саме тому уможливорюється чуттєве розуміння стану іншої людини, її соціального досвіду та емоційно-чуттєвої сфери.

Нами була використана методика вивчення емпатії (емоційного відгукування) за допомогою модифікованого теста-опитувальника емпатичних тенденцій, розробленого А. Мехрабієном і Н. Епштейном. Ця методика використовується для визначення рівня емпатійних тенденцій. Тест містить 33 твердження, на які потрібно відповісти «так» або «ні». Використовуючи відповідний ключ, визначаємо індекс емпатійності (або емпатійних тенденцій) досліджуваного. Отож, індекс емпатійності (I_e) є сумою, отриманою за запитаннями-твердженнями, що передбачають відповідь «так» і за запитаннями-твердженнями, якими передбачено відповідь «ні». Для визначення рівня емпатійних тенденцій пропонується таблиця

інтерпретацій індекса Іе з огляду на вік та стать респондентів. Виділяють високий, середній та низький рівні емпатійних тенденцій.

Крім того, для повноти вивчення даного механізму міжособистісної перцепції ми використали методику діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко. Окреслена методика – опитувальник, який складається з 36 тверджень, на які слід відповісти. За допомогою ключа підраховується кількість правильних відповідей за кожною шкалою, а після цього визначається сумарна оцінка; аналізуються показники окремих шкал і загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки за кожною шкалою можуть коливатися від 0 до 6 балів і вказують на значущість конкретного параметра в структурі емпатії.

Однією з важливих областей, без якої неможливо описати поведінку окремої особистості та групи в цілому, є область нормативної регуляції. Адже будь-які норми можуть суттєво змінити індивідуальну чи групову поведінку та вплинути на психологічний клімат групи.

У кожній конкретній групі в процесі спільної діяльності виникають норми, які безпосередньо впливають на процес спілкування в ній. Саме вони утворюють систему моделей групової поведінки, яку визначають як нормативну структуру групи. Така структура групи не є стабільною системою групових норм, а, навпаки, відрізняється динамічністю. Вона розвивається та змінюється у зв'язку з вступом групи в черговий етап групового розвитку.

У свідомості кожної людини є певні нормативні уявлення, які формуються під впливом змісту нормативної структури групи, до якої вона належить. Ці нормативні уявлення закріплюються в нормативних перевагах, які надаються тій або іншій сфері активності: спілкуванню або діяльності. Саме на базі певного типу нормативних переваг у індивіда виникає нормативне очікування певної поведінки від інших членів групи. У випадку, коли інші не відповідають нормативним очікуванням індивіда, вони отримують неадекватну емоційну оцінку.

З уваги на це можна стверджувати, що процес міжособистісного сприймання регулюється нормативними очікуваннями. Саме тому знання нормативних очікувань партнера по взаємодії входить у процес побудови більш адекватного образу іншої людини.

Саме тому у статті ми застосували методику дослідження нормативних переваг у групі. Ця методика спрямована на дослідження переваг різноманітних типів норм, які регулюють процес міжособистісного сприймання в групах (з системою міжособистісних стосунків, що вже сформувалася). Методика дозволяє виділити два типи нормативних переваг – комунікативний та діловий. На основі виділених нормативних переваг в індивідів у групі виникають два типи норматив-

них очікувань, які пред'являються суб'єкту сприймання, – комунікативні та ділові. Знання нормативних очікувань допомагає пояснити помилки, які виникають за сприймання іншого, а також дозволяє більш адекватно описати процес соціальної регуляції поведінки в групі.

Висновки. Досліджуючи феномен міжособистісної перцепції, варто відштовхуватися від особливостей побудови перцептивного образу об'єкта перцепції. Процес міжособистісної взаємодії структурується на основі сприймання особистістю власного образу Я та образу іншого. Процес утворення динамічного перцептивного образу пов'язаний з повнотою чи фрагментарністю відображення старшокласниками психологічного та соціального простору; зі здатністю гнучко виокремлювати динамічні та змістові характеристики об'єкта перцепції. Формування динамічного образу об'єкта сприймання визначають такі соціально-психологічні чинники: емоційно-ціннісне ставлення, емоційне відгукування, особистісні якості, нормативні очікування, статус і сприймання групи.

1. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: Социально-психологические проблемы / В.С. Агеев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 240 с.

2. Андреева Г.М. Общение и оптимизация совместной деятельности / Г. Андреева, Я. Яноушек. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 302 с.

3. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. – М.: Педагогика, 1995. – 271 с.

4. Жуков Ю.М. Точность и дифференцированность межличностного восприятия: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук: 19.00.05 / Ю.М. Жуков. – М.: МГУ, 1982. – 20 с.

5. Психология межличностного познания: сб. статей / под ред. А.А. Бодалева. – М.: Педагогика, 1981. – 223 с.

6. Хараш А.У. Социально-психологические механизмы коммуникативного воздействия: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук: 19.00.05 / А.У. Хараш. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1983. – 33 с.

7. Худякова В.І. Соціальна перцепція як чинник оптимізації управлінської діяльності керівника середньої загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.05 / В.І. Худякова; АПН України; Інститут психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2003. – 20 с.

Дудар О.В. Методическое обеспечение изучения межличностной перцепции личности

Рассмотрены теоретико-методологические аспекты психодиагностического исследования межличностной перцепции и обоснована целесообразность использования выбранного комплекса психодиагностических методик.

Ключевые слова: *межличностное взаимодействие, межличностная перцепция личности, объект восприятия, субъект восприятия, образ, диагностический инструментарий.*

Doudar O.V. Methodological providing of the interpersonal perception study

The article investigates theoretical and methodical aspects of psycho-diagnostic study of interpersonal perception. It determines the necessity of using this complex of psycho-diagnostic methods.

Key words: *interpersonal interaction, interpersonal perception of the person, object of perception, subject of perception, image, diagnostic tools.*

УДК 159.923

О.І. Климишин

**ДУХОВНІСТЬ ЯК ОНТИЧНА
ВЛАСТИВІСТЬ ЛЮДИНИ**

Подано аргументацію погляду на духовність як онтичну властивість людини шляхом аналізу та синтезу теоретичних положень дослідження духовності особистості в сучасній психологічній науці.

Ключові слова: *особистість, духовність, дух, душа, духовний потенціал, духовний стан, духовні здібності.*

Постановка проблеми. Головним світоглядним питанням, що стосується цілісного бачення реальності, є її першопричина. Завдяки здобуткам природничих наук до кінця ХХ ст. було визначено три фактори, що визначають суть речей, – матерію, енергію та інформацію. Щодо останньої, то йдеться про молекули ДНК, які зберігають, відтворюють і передають інформацію про кожну живу істоту. Неминуче виникало питання про задум та окремі етапи і ланки його реалізації. Сама Людина з її обдаруваннями і можливостями так і залишилася Великою Тасмницею.

Факти, накопичені останнім часом різними науковими дисциплінами, ставлять під сумнів нібито «непорушні» теорії минулого, якот: дарвінізм, теорію самозародження життя на Землі, загальноприйняте нарахування геологічних епох та ін. Це – повертає людину до Бога. Як зазначили провідні російські вчені Ю.П. Алтухов, Ю.С. Осипов, В.Е. Фортов, минуле атеїстичне століття вкрай згубно відобразилося на розвитку біології, низки природничих наук, врешті-решт на становлення мільйонів людей, образно кажучи, від Ельби до Сахаліна.

Безперечно, роздуми про походження життя, конкретно – людини, тривалий час вважалися прерогативою теології. А сама можливість діалогу з нею щодо питань глибинної сутності людини вважалася не-